

اردو ادب کی تحریکیں

انور سدید، کراچی: انجمن ترقی اردو، ۲۰۱۰ء، چاپ ہفتم، ۶۸۴ صفحہ.

علی بیات^۱

این کتاب توسط خطاط‌های حرفه‌ای اردوزبان در سال ۱۹۸۵ نوشته شده و چاپ‌های بعدی آن در حقیقت افست همان نسخه اولیه است و اگر در چاپ‌های بعدی به آن افزوده شده است با توجه به شکل اولیه توسط خطاطان دست‌نویسی شده است. صفحه‌آرایی کتاب بسیار عالی است. طرح جلد کتاب در چاپ‌های مختلف، طرح‌های مختلفی داشته است و در کل طرح جلد خوب است.

نویسندگان اردوزبان تا چند دهه قبل به آن شکل که در فارسی و انگلیسی مرسوم است، خود را پای‌بند به رعایت اصل ویرایش و نگارش نمی‌کردند و این کتاب هم از این قاعده مستثنی نیست. البته چیزی که به نظر می‌رسد نویسنده باید رعایت می‌کرد، پارگراف‌بندی‌های مناسب بود. اغلب پارگراف‌های کتاب بسیار طولانی و اکثراً یک یا دو صفحه‌ای هستند.

از این کتاب می‌توان برای تدریس متون نثر، متون نظم، تاریخ ادب اردو در مقطع کارشناسی و دروس کلاسیک در دوره کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات اردو استفاده کرد. البته این کتاب نمی‌تواند به تنهایی همه موضوعات این درس‌ها را پوشش دهد. اما در مورد هر یک از موضوعات مطلبی برای ارائه دارد و به ویژه در مورد جنبش‌های ادبی و نمایندگان و فعالان آن به خوبی می‌تواند اهداف موردنظر را برآورده سازد.

عنوان کتاب آن قدر کلیت دارد که بدون اغراق می‌توان گفت تمام تاریخ ادبیات اردو از قدیم تا به امروز را در بر گرفته است. نویسنده کتاب حاضر هم تقریباً کاری در حد یک تاریخ ادبیات انجام داده است. با طرح یک بحث مقدماتی اما با تفصیل، در مورد هر فصل صحبت‌های فراوانی نموده و در نهایت در مورد هر جنبش ادبی با استناداتی که گردآوری کرده است نتایج موردنظر را

۱. دانشیار دانشگاه تهران.

اخذ کردہ و در نہایت بہ جمع بندی رسیدہ است. کتاب تمرین، آزمون و جدول و تصویر ندارد. ادبیات اردو در طی سالیان شکل گیری خود ہمیشہ از فارسی و سرمایہ ہای علمی و ادبی آن بہرہ برداری کردہ است اما نکتہ ای کہ این منبع از آن غافل بودہ این است کہ پدیدہ نقد در شبہ قارہ بیش از ۲۰۰ سال پیش توسط ادیبانی چون سراج الدین علی خان آرزو و ... پی ریزی شدہ است و نقد نویسندگان اردو نیز بی ہیچ تردیدی از آن ہا استفادہ ہای فراوان بردہ اند. نویسندہ نہ تنہا از این گونه اصطلاحات نقد استفادہ کردہ است، بلکہ از اصطلاحات قرن بیستم و رایج در اردو و انگلیسی ہم بسیار استادانہ استفادہ کردہ است. در بحث ہای آغازین کتاب، آن جا کہ از چگونگی جنبش ہا سخن می راند از نظریات نویسندگان غربی بہ خوبی استفادہ کردہ است و در بحث ہای مخصوص جنبش ہای اردو ہم بہ خوبی از عہدہ این کار بر آمدہ است برای مثال در صفحہ ۴۴۵ کتاب در مورد اثرات رمانتیسزم در شعر شاعری بہ نام حفیظ جالندھری می نویسد: «اردو کے رومانوی شعرا میں حفیظ جالندھری کو یہ اہمیت حاصل ہے کہ انہوں نے زندگی کے مادی ذرے سے نقاب اتارنے کی کوشش کی ہے۔ ان کی رومانیت کو مشرق پسندی کے اس رجحان کا ایک زاویہ قرار دیا جاسکتا ہے، جس کے فروغ میں مہدی افادی۔۔۔ نے اہم حصہ لیا۔»

محتوای ہر بحث از کتاب آن جا کہ بہ معرفی یک جنبش از آغاز تا اوج و گاہی افول آن صحبت می کند از جامعیت برخوردار است و برای این کہ مباحث با یکدیگر غریبہ و نا آشنا نباشد، نویسندہ در بسیاری موارد خلاصہ ای از موارد تاریخی قبل و ہمزمان با آن جنبش را ہم توضیح دادہ است برای مثال در باب سوم آن جا کہ در مورد جنبش ہای زبانی قرن ہای ہیجده و نوزده، در مورد اولین جنبش این دورہ یعنی «جنبش ایہام» صحبت می کند، نخست در مورد «ایہام» توضیح می دہد و سپس با ارائہ چند نمونہ نظریات چند تن از نقادان در این مورد را بازگو می کند و پس از توضیح مختصری در مورد پیشینہ استفادہ از ایہام در فارسی و بہ خصوص در زبان ہندی نسبت بہ توجہ شاعران ہندوستانی فارسی و اردو در مورد جنبش «ایہام گوئی» بہ تفصیل صحبت می کند (صفحہ ۱۸۶ تا ۱۹۶)۔

ترجمہ عنوان اثر بہ فارسی «جنبش ہای ادبی اردو» است. اما چنان کہ قبلاً ہم گفتہ شدہ این کتاب در بر دارندہ مطالب تاریخ ادبیات نیز ہست. البتہ شاید گفتہ شود کہ نویسندہ ناگزیر از بیان مطالب تاریخی است. اما بہ نظر می رسد دکتر انور سدید در برخی موارد خیلی بہ موارد تاریخی تکیہ کردہ است و خوانندہ را مجبور بہ خواندن مطالبی است کہ شاید بتواند در فرصت ہایی دیگر تحت عنوان دیگر دیگری مطالعہ کند. بہ عنوان مثال، در باب اول عناوینی چون

جمود و حرکت، محرکات اساسی و ... محتوا به خوبی با عنوان منطبق است اما در ادامه آن‌جا که نویسنده به تفصیل در مورد جنبش ادبی غربی صحبت می‌کند خواننده را با عناوینی رو به رو می‌کند که شاید بتوان در کتاب‌های دیگری با تفصیل و اطلاعات بهتری مطالعه کند.

این اثر توسط یک نویسنده اردو زبان در پاکستان نوشته شده است و البته توسط گروه اردو به عنوان یکی از کتاب‌های درسی انتخاب شده است. شاید اگر برخی از مباحث و یا بحث‌های تفصیلی در مورد پیشینه‌های تاریخی یک جنبش خلاصه شود و یا در مواردی حذف شود با سرفصل‌ها مطابقت بیشتری پیدا می‌کند.

این کتاب تمام اطلاعات مربوط به جنبش‌های ادبی تا سال ۱۹۷۶ را به خوبی در بر دارد و البته با این وجود که آخرین چاپ مربوط به سال ۲۰۱۰ میلادی است نویسنده در مورد برخی از موارد هیچ تجدیدنظری نکرده است و هیچ موردی را اضافه نکرده است. لازم به توضیح است که پس از این تاریخ در مورد هر یک از جنبش‌های ادبی گذشته و جدید کتاب‌ها و تحقیقات زیادی نوشته شده است که جهت تکمیل برخی از بحث‌ها می‌توان از آن‌ها استفاده کرد برای نمونه در فصل آخر کتاب که جنبش‌های ادبی پاکستان را معرفی می‌کند، ضرورتاً پس از ۳۴ سال از تألیف کتاب باید تغییراتی در آن اعمال شود و به بازنگری نیاز دارد. از سویی ادبیات اردو در هندوستان نیز به همان شدت و قوت پاکستان توسط نویسندگان خلق می‌شود که باید به آن‌ها نیز اشاره شود.

در این کتاب نظریه‌های جدید علمی به چشم نمی‌خورد اما در بیان جنبش‌های ادبی اردو باید گفت به حق نوآوری دیده می‌شود. نویسنده در آغاز در فصل اول مباحثی را در مورد «رحمان» و «تُرک» (جنبش) آورده و مسیر آن‌ها را به نحوی توضیح داده است که خواننده به خوبی می‌تواند آن‌ها را درک کند و در فصل دوم تحت عنوان «ریختگی دو تُرکی» به نقش امیر خسرو دهلوی در پویایی زبان اردو اشاره کرده است که این دیدگاه خود نشان‌گر نوعی طرح یک دیدگاه جدید است. همچنین آنجا که در مورد علامه اقبال صحبت می‌کند نیز این حالت قابل مشاهده است.

در برخی از باب‌های کتاب به مطالب پیش‌گفته گریز زده می‌شود که این از خصوصیات نویسندگان شبه قاره است. در کل نظم منطقی و انسجام اثر خوب است.

بدون اغراق باید گفت که نویسنده با توجه به علاقه و تسلط خود به ادبیات اردو و زبان‌های فارسی و انگلیسی از حداکثر منابع علمی لازم در مورد هر بحث استفاده کرده است یعنی علاوه

بر منابع قدیمی موجود از اغلب منابع دوره نگارش کتاب اعم از کتاب‌ها و مقالات استفاده وافر برده است.

با توجه به زبان نگارش کتاب به جرئت می‌توان گفت که این کتاب از معدود کتاب‌های مهم در زبان اردو است که نویسنده خود را پای‌بند به ذکر منابع کرده است و به نحو مناسبی و البته به شکلی قدیمی‌تر منابع را آورده است. تنها کمبودی که به چشم می‌خورد عدم ذکر منبع اشعار شاعران است مثلاً در صفحه‌های « ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۳، ۲۰۷ و ... ».